

Курас Д. І.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ПИТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М. Ю. ШАПОВАЛА

Анотація. Стаття присвячена висвітленню позиції одного з визначних українських діячів доби революції 1917–1920 років М.Ю. Шаповала щодо національної військової політики. У статті розглядається комплекс основних елементів, які формують цілісне розуміння сутності військової політики як однієї з основних передумов державності, а також пріоритетних напрямів її розвитку.

Ключові слова: військо, військова політика, військове будівництво, держава, влада, суверенітет, громадянство.

Постановка проблеми. Нині, мабуть, уже зникла необхідність обґрунтовувати актуальність питання адекватності військової політики потребам забезпечення суверенітету держави. Ретроспективи нашої історії, а також події сьогодення досить наочно доводять доцільність дослідницької роботи в аспекті накопичення та актуалізації як суспільно-політичного, так і суто військового досвіду, що є ключовою складовою військового будівництва і військової політики в цілому. Одним із важливих напрямів у цій проблематиці є прагнення до формування інваріантності в поглядах щодо перспектив еволюції війська української держави, модернізації підвалин військової політики, становлення нової громадянської позиції в суспільстві щодо армії та її місця в суспільному розвитку.

Тут особливе значення має концентрація та опрацювання історичного досвіду, накопиченого в умовах кризового розвитку держави. В історії української нації одним із таких періодів, який не дуже віддалений від нас хронологічно і має багато спільних рис із сьогодинішньою ситуацією в контексті геополітичних і суспільних змін, є доба революції 1917–1920 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із визначних українських політичних і наукових діячів, який мав достатньо чітко вироблену позицію щодо військової політики, був М.Ю. Шаповал. Важливим фактором, який вплинув на вибір саме цієї особистості, було те, що з одного боку, сам М.Ю. Шаповал мав пряме і безпосереднє відношення до війська (служив в армії, був молодшим офіцером, пізніше постійно підтримував зв'язки з військовим середовищем), з іншого – був членом Центральної Ради, двох українських урядів, мав відношення до формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики держави. Окрім того, його критичне мислення та гострі оцінки надають достатньо корисну і неупереджену інформацію щодо процесів, які відбувалися в царині військової політики. Також М.Ю. Шаповал залишив багатий теоретичний спадок, у якому знайшлося окреме місце проблемі розбудови війська української незалежної держави.

Варто звернути увагу також і на ті факти, що саме у війську М.Ю. Шаповал розпочинає свою активну політичну діяльність, організовує революційний гурток і після його викриття потрапляє до в'язниці, де перебував під загрозою військового трибуналу і страти. Цікавим є і те, що саме цей гурток став першим кроком для кар'єри деяких політичних і військових діячів Української народної республіки (далі – УНР): М.Ю. Шаповал – сус-

пільно-політичний діяч, член Центральної Ради та Малої Ради, міністр двох урядів УНР, один із лідерів Української партії соціалістів-революціонерів (далі – УПСР); В.О. Павленко – генерал-хорунжий армії УНР, командуючий авіацією армії УНР, віце-міністр військових справ; С.В. Мишковський – полковник армії УНР, начальник штабу армії УНР; Ю.Є. Капкан – полковник армії УНР, командир полку ім. Б. Хмельницького, потім – 1-ї Сердюцької дивізії, командувач збройними силами УНР на антибільшовицькому фронті; С.Г. Хілобоченко – полковник армії УНР, начальник Головного штабу Дієвої армії УНР, командувач Східного фронту Дієвої армії УНР; А.І. Товкачевський – громадський та суспільний діяч, відомий публіцист, один із редакторів «Української хати» [2, арк. 119].

У цьому контексті можна виділити і той факт, що М.Ю. Шаповал користувався достатньо великим авторитетом серед українських військових протягом всієї своєї політичної кар'єри. За спогадами, під час повстання полку імені Полуботка, саме до нього прийшли офіцери і солдати з приголошливою пропозицією очолити цей виступ. Розуміючи всі загрози внутрішнього розколу УНР і втягування в цей розкол армії, М.Ю. Шаповал тоді відмовився [2, арк. 129]. Однак самого цього факту М.Ю. Шаповалу не подарували. Наприклад, у своїх спогадах М.С. Грушевський, з яким у М.Ю. Шаповала були достатньо напружені стосунки ще з дореволюційних часів, заявив, що «він (Шаповал) не жартом хотів стати українським Наполеоном» [1, с. 108].

Отже, враховуючи ці достатньо різнопланові факти, ми можемо говорити, з одного боку, про достатній кваліфікаційний рівень М.Ю. Шаповала як фахівця з військових питань, а з іншого – про добре володіння ситуацією щодо військового будівництва в українській державі за доби революційних подій, а також про його практику урядової роботи.

Враховуючи негативний досвід радянсько-українських воєн і катастрофічної поразки в них, а також військових конфліктів із Польщею та білогвардійцями, М.Ю. Шаповал звернувся до головних засад формування національного війська. У цьому блоці питань можна визначити дві головні складові. Перша – вирішення проблеми участі війська в політичному житті держави і суспільства. Друга – питання суто військового будівництва.

Розглядаючи першу складову, М.Ю. Шаповал чітко визначає основну мету і завдання діяльності війська: «Що значить підпорядкувати військо під одну ідею і для чого? Відповідь на це питання знаходиться в самій меті, для досягнення якої існує військо: це оборона краю, оборона держави збройно і підтримка суверенітету її на належній висоті. <...> Через те перед військом треба ставити єдину керівну ідею, котра охоплювала б інтереси всіх громадян держави. Такою ідеєю є суверенітет держави, цеб-то право організувати свою верховну владу, виявити свою індивідуальну волю перед іншими державними індивідуальностями, іншими суверенітетами. Оскільки держава є примусовий союз – остільки владу примусу можна підтри-

мувати тільки збройною силою. Зберігати державу від нападу зовнішніх і внутрішніх сил, тримати суверенітет зовні і право примусу з середини – це і є призначення війська» [4]. Разом з визначенням цього положення М.Ю. Шаповал розставляє всі пріоритети і в питанні місця війська в системі державної влади: «Ініціатива в досягненні головної мети належить верховній владі, бо військо є засоб, знаряддя, інструмент, яким орудує верховна влада для виявлення своєї суверенної волі» [4].

Грунтуючись на цих визначеннях М.Ю. Шаповал формулює своє ставлення до проблеми участі війська в політичному житті загалом, а також подіях, які розгортаються в суспільстві під час революції. Так, з одного боку, наявність сильної армії є необхідною і часто вирішальною умовою для перемоги [7, с. 231]. Проте тут повною мірою постає питання про ступінь втягнення війська в політичні події. Гіркий досвід поразки Центральної Ради у війні з більшовиками допоміг йому чітко оформити власну точку зору. У березні 1918 року М.Ю. Шаповал пише: «Нам ясно, що політика у звичайному розумінні цього слова у війську недопустима, коли треба, щоб військо було військом, коли допустити туди політику, то війська, як такого, вже не буде, а буде озброєний мітинг, озброєна одна чи кілька партій, що почнуть досягати своїх партійних цілей, а не будуть знаряддям в руках верховної влади для досягнення головної мети» [4].

Однак тут слід відзначити й те, що М.Ю. Шаповал, будучи людиною свого часу і маючи ширі переконання соціалістичного і революційного характеру, не уникнув і певної риторики, розглядаючи це питання. Так, стверджуючи, що «бути у війську – значить бути поза рамками громадських обов'язків» [5], він разом із тим заявляв, що «право робити революцію – це право кожного громадянина» [5]. Обґрунтовуючи свою позицію з точки зору досвідченого революціонера й одного з лідерів УПСР, М.Ю. Шаповал тоді писав: «Революція є отрицанням всього правового ладу, активна боротьба проти певного стану речей і, як вираз бажань переважної більшості, являється вищим законом суспільного життя. <...> В перерві між упадком старої і утворенням нової верховної влади військо займається політикою, так або інакше впливає на хід подій, а як тільки нова влада стала на сторожі суверенітету держави – це є моментом скінчення політичної акції війська» [5]. Хоча навіть при такій позиції М.Ю. Шаповал визнає всі ті ризики, яким піддається держава за умови активної участі війська в політичних подіях: «Революція взагалі дуже ослаблює вплив цих принципів (дисципліни та єдиначалія) на військо і через те ніколи держава не буває в такій небезпеці, ніколи суверенітет держави не висить на такій тонкій ниточці, як під час революції» [4].

Другою складовою в питанні військової політики української держави М.Ю. Шаповал визначає основні принципи військового будівництва. Маючи у свій час пряме відношення до військової служби і зберігаючи тісні стосунки з колишніми товаришами по війську, він, таким чином, висловлював позицію і певної частини українського військового командування.

Отже, виходячи з необхідності формування сильної регулярної армії і враховуючи досвід періоду політизації військової сфери, М.Ю. Шаповал у своїх працях на перше місце висуває потребу суворого дотримання фундаментального принципу єдиначалія у війську: «Військо може найкраще виконувати свої обов'язки, коли робитиме на основі принципу єдиної командної волі. <...> Все, що ослаблює командну волю старшого – руйнує військово організацію. Де треба великого впливу командної волі – там мусить бути її непохитний авторитет, перевага, панування її над безмежною різноманітністю людських індивідуальностей» [4]. У цьому ж контексті він робить окремий акцент на суворому дотриманні військової дисципліни як

наріжного каменя побудови війська: «... де є військо, там мусить бути дисципліна, цебто залізна, централізована, моно-центрична організація його» [3, с. 11]. Разом із констатацією цих положень М.Ю. Шаповал піддає критиці військової політику Центральної Ради: «Отже тому й дивною була проповідь в 1917 році якоїсь «антивійськовості» нашої боротьби, коли люде доводили непотрібність війська, а конкретному війську – непотрібність дисципліни» [3, с. 11]. Достатньо жорстка позиція М.Ю. Шаповала щодо питання військової політики Центральної Ради стала однією з основних передумов його непорозуміння, а потім, у 1919 році, і відкритої ворожнечі з С.В. Петлюрою.

Розглядаючи шляхи формування національного війська, М.Ю. Шаповал висуває декілька базових засад цього процесу. По-перше, він виступає за територіальний принцип побудови війська: «...у нас буде система територіяльного відбудування військової повинності. Територіяльної не тільки в державному смислі, а навіть більше: в адміністративно-географічному. Військо стоятиме в кожному повітовому місті набране з повіту» [6]. Аргументуючи це положення, М.Ю. Шаповал звертається до думки про значення морального фактора близькості до дому для виховної роботи з особовим складом військовослужбовців: «Коли людину відішлете далеко між чужі люде, то вона почуває менший моральний контроль над собою і більшу безцеремонність до місцевої людності, чужої і вже через те «ворожої». <...> Коли близькі дізнаються, що вояк себе держить негарзд, то матимуть вплив на його поведінку» [6].

Також досить показовим в аспекті характеристики поглядів М.Ю. Шаповала як соціаліста є тлумачення ним питання комплектації армії та пов'язана із цим проблема найманого війська. Тут М.Ю. Шаповал категорично відстоює позицію загальної військової повинності як обов'язку кожного громадянина держави: «Друга основа для військової повинності – це її обов'язковість для всіх громадян. Оборона державного суверенітету – це не може бути обов'язком якоїсь частини громадян, хоч би й великих патріотів, це – обов'язок всіх, а тому сам принцип добровільчества тут недопустимий. Хто не схоче – той мусить» [6].

У контексті цього питання йде і заперечення ним тези про можливість формування війська на найманій основі. Соціалістична ідеологія традиційно розглядала наймане військо як один з основних елементів пригноблення трудового народу, каральним органом у руках влади і тому відмовляло йому в праві на існування. Тут яскраво проявилися консерватизм і неупливість М.Ю. Шаповала в питаннях базових ідеологічних засад: «Виходячи з поняття обов'язку, ми мусимо категорично висловитися проти наємного війська. <...> Цим калічиться основне поняття про державу, як про примусовий союз, в головах людських загноджується погляд, що ніяких обов'язків перед державою нема, а є договірні відносини приватно-правового характеру» [6].

Окрім вищезазначених складових військового будівництва, М.Ю. Шаповал окремо визначає ще деякі елементи системи військової підготовки. На перше місце він виносить питання вишколу та професійної підготовки бійців української армії, справедливо вважаючи це основою її діяльності: «Знання техніки військової в найбільш передових країнах мусить бути нам критерієм для оцінки сил наших ворогів і приятелів. Необхідним елементом освіти Українця мусить бути знання основних підстав військової науки, військової техніки та історії. Виучування військової справи у нас мусить стати такою почесною річчю як і філологія і т.п.» [3, с. 24].

Також досить важливе місце М.Ю. Шаповал відводить політичній підготовці українських вояків. У контексті цього він

пропонує ввести інститут так званої «шановної старшини» із числа найбільш відомих громадян, основною метою якого була б виховна і культурно-просвітня діяльність у війську. Також представники «шановної старшини» могли би виступати посередниками в разі виникнення конфліктів між командирами і військовослужбовцями [6].

Висновки. Отже, виходячи навіть із короткого огляду засадничих ідей М.Ю. Шаповала щодо військової політики української держави, варто зазначити, що він виходив із декількох найбільш принципових положень, які не втратили своєї актуальності і до сьогодні. По-перше, без регулярної армії держава ніколи не буде здатна гарантувати свій суверенітет. Навіть більше того – без сильного війська держава приречена, навіть не дивлячись на свідомість та патріотизм її громадян. По-друге, військо має бути військом, тобто підкорятися фундаментальним принципам єдиноначалля, суворої дисципліни, поваги до статутів та інше. По-третє, військова політика має здійснюватися тільки органами державної влади при недопущенні ситуації політизації армії. Сумний досвід військових поразок як Центральної Ради, так і Директорії довів правильність цих положень повною мірою.

Література:

1. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1989. – № 9.
2. Шаповал М. Мій шлях : [конспект споминів] / М. Шаповал // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Особовий фонд М. Шаповала. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Од. зб. 118. –
3. Шаповал М. Військо і революція / М. Шаповал. – Прага ; Львів : Вид-во «Вільна спілка», 1923. – 24 с.
4. Шаповал М. Військо української республіки / М. Шаповал // Відродження. – К., 1918. – Ч. 3. – 29 (16) березня.
5. Шаповал М. Військо української республіки / М. Шаповал // Відродження. – Київ, 1918. – Ч. 8. – 5 квітня (23 березня).
6. Шаповал М. Військо української республіки. Підвалини військової організації / М. Шаповал // Відродження. – Київ, 1918. – Ч. 32. – 5 травня (22 квітня).
7. Шаповал М. Революційний соціалізм в Україні / М. Шаповал. – Відень, 1921. – 256 с.

Курас Д. И. Вопросы военной политики государства в теоретическом наследии Н. Ю. Шаповала

Аннотация. Представленная статья посвящена изучению позиции одного из выдающихся украинских деятелей периода революции 1917–1920 годов Н.Е. Шаповала касательно национальной военной политики. В статье рассматривается комплекс основных элементов, которые формируют целостное понимание сущности военной политики как одной из основных предпосылок государственности, а так же приоритетных направлений её развития.

Ключевые слова: армия, военная политика, военное строительство, государство, власть, суверенитет, гражданство.

Kuras D. Questions of military policy in the theoretical heritage M. U. Shapovalov

Summary. The presented article is devoted to studying of a position of one of outstanding Ukrainian figures of the period of revolution of 1917–1920 N.E. Shapoval concerning national military policy. In article the complex of basic elements which form complete understanding of essence of military policy as one of the main prerequisites of statehood, and also priority directions of its development is considered.

Key words: army, military policy, military construction, state, power, sovereignty, nationality.